

III.

Csodagyereknek mindent szabad, könnyű dolga van. Annál hálátlanabb szerep a prófétai. Kényelmetlen is. Szegény Jónás – szegény Babits – hogy rühellé a prófétaságot. De nincs menekvés. Ilyesmire nem szerződik, hanem szerződtetik az ember, ha alkalmas; és kötelessége vállalni. Kutyakötelessége.

Igazság csak az árnyalatokban van – mondja Gide, és okosan mondja.

A világirodalom, a közlekedőeszmék bonyolult rendszere, ha hihetünk a tudós meghatározásnak; olyan irodalmi termékek összessége, amelyeknek az egyetemes emberi műveltség szempontjából jelentős szerepük és értékük van.

De ez a meghatározás csak szappanbuborék.

Jobbára így jár az ember: arkhimédészi pontot keres, és akhilleuszira talál.

Mert jó, higgyük el, hogy van egyetemes emberi műveltség, de hol az egyetemes *ember*? A világember?

A világirodalom fogalmát Goethének köszönhetjük. Goethe német volt, tehát létezett egy nyelv, amelyet minden más nyelvnél jobban ismert; azaz: egy nyelv, amelyet minden más nyelvnél jobban szeretett (különben nem írt volna rajta), néha meg minden más nyelvnél jobban gyűlölt (mert rajta írt). E két érzés egyébként nagyon közeli; ha szabad ez átkozottul szemléletes kifejezéssel élnem: egy bordában szövődött. – Goethe hát német volt és nagy műveltségű, bánom is én: egyetemes műveltségű ember; de egyetemes lelkéhez legalább olyan közel állott (hitem szerint még közelebb) egy alpesi pásztor káromkodása (ez a

legősibb lírai műfaj) ízes bajor ejtéssel, mint Catullus híres, mégis jó verse (ez is káromkodás) arról, hogy „szegény Catullus, itt a perc, nyugodj már meg...”

Egyszóval –: a „világirodalmár” sem tud véglegesen kitörni az anyanyelv, a nemzet bűvös köréből.

A valóban létező nemzeti irodalmak viszont megint csak nem léteznek – hogy a rosszmájúság határát súroló tárgyilagossággal fogalmazzunk. S nem, mert a szentté avatott, de csakugyan szent követelmény: az eredetiség tekintetében vajmi gyöngén állják a sarat. Nem véletlen, hogy Babits a kérdésre: melyik a legszebb magyar vers – így válaszolt: az *Óda a nyugati szélhez* Tóth Árpád fordításában. Nem véletlen, hogy a magyar költészet versfordítással – s milyen remekkel, az *Ómagyar Mária-siralommal* – kezdődik. – De az összefüggések nem csupán nyelvi jellegűek. Vergiliusról beszélvén, második szavunkban Homéroszt említjük. Petőfit nemcsak hangvételi, műfaji hasonlóságok kötik Heinéhez, nemcsak életútjának íve Botevhez: egytestvérek a szabadságért vívott küzdelemben, amelynek *költői* megfogalmazását Hegel adta, a *valóságosat* Marx. Tudjuk, mennyit köszönhet Arany Byronnak vagy a skót népballadáknak, a román Demetriade a francia Rimbaud-nak és így tovább.

Ezzel hát bennebb kuszálódtunk a szövevénybe: úgy tetszik, hogy eredetiség és nemzeti irodalom kizárja egymást; világirodalom meg éppen nincs.

De hagyjuk a tréfát. – Az az esztétika, amely a műélvezetet is figyelembe veszi, alig kétszáz éves, tehát elég fiatal. Nos: a műélvező számára a mennyiség egy ponton minőségre vált át. Itt kell kutakodnunk: itt kezdődik az egység, itt nyílik a látóhatár, amely már-már világirodalminak mondható; innen érzékelhetők a közös jegyek, amelyek közös sorsunkra ébresztenek, s itt lopják szívünkbe magukat a sajátos jegyek, amelyek legnagyobb gyöngénkel, tehát legerősebben –: érzelmeinkkel kötnek a közöshöz.

A nem fordítható Arany tizenhét nyelven jelent meg, kétezer fordítással (1965-ös adat). Kötete németül még életében.

Az adat önmagában csak adat, semmit nem mond (s ez a pozitívizmus csődje). A szám valóban szép, de ha következtetni akarnánk belőle költőnk világirodalmi rangjára, hatására: zsákutcába jutunk. „Eszendőkkel ezelőtt – még az »én időmben« – megjelent franciául egy magyar versgyűjtemény” – írja Illyés Gyula. – „...Költészetünk minden mesterdarabja benne volt, Balassától Adyig. A *Temps* terjedelmes és jóakarató tanulmányban számolt be róla... A bíráló sorra vette Petőfi, Ady, Babits, Kosztolányi alkotásait. De különösen egy verset emelt ki s mutatott fel mintegy összecsípett ujjai között a francia értéknek. Minden oldalról megcsillogtatta, mint az ékszerész a frissiben érkezett drágakövet; nem győzte elemezni és dicsérni a vers tömörségét, pompás szerkezetét, hibátlan csiszoltságát, kifejező erejét... A valóban erőteljes és drámai tömörségű vers Gyulai Pál »Hadnagy uram, hadnagy uram« kezdetű költeménye volt.”

Nemcsak a hírnév – a valóságos érték sem mindig ad belépőt a világirodalmi halhatatlanságba. „Benda jól indult a humanizmus utcájából; betérhetett volna Babits scholájába. García Lorca nagy lírikus költő, csaknem válláig ér József Attilának” – teszi hozzá Illyés. Az értékrend helyreállítására, el kell ismernünk, sok minden történt az utóbbi negyedszázadban. De azért érdemes volna legalább feleannyit foglalkoznunk az irodalom jövőjével is, mint amennyit múltjával bibelődünk. Azzal a jövővel, amelytől – többek között – a teljes értékrend helyreállítását, illetőleg megvalósítását várjuk. (Jobbára, sajnos, ölbe tett kézzel.)

47-ben vagyunk. Január 23-án – Kisfaludy Károly születésének napján – nyer pályadíjat a *Toldi*. Ugyanekkor több mint nyolcvanezer éhezőt tartanak számon

Arany megyéjében, Biharban. (Az ENSZ élelmezés-
ügyi és mezőgazdasági szervezetének – Food and Agri-
cultural Organisation of the United Nations – 1966.
októberi jelentése szerint évente harmincötmillió em-
ber hal éhen a világon – naponta százezer.) – Március
15-én megjelennek „*Petőfi Sándor összes költeményei –
egy kötetben – a költő acélba metszett képével. – Pest, Emich
Gusztáv sajátja, 1847.*” Ajánlása Vörösmartynak szól; a
kötet utolsó darabja: „*Egy gondolat bánt engemet...*” – Az
állami közoktatási költségvetés másfélszer kisebb a ki-
rály civillistájánál. V. Ferdinánd, a jámbor, meglelelkű
uralkodó (hívei szerint), a gyöngelmű császár és ki-
rály (a történelmi igazság szerint), évi hatodfélmillió
forintjába kerül szeretett népeinek. – Görgey Artúr, a
nádorhuszárok kiugrott hadnagya vegyészeti tanul a
prágai egyetemen; tanára, Redtenbacher tehetséges-
nek tartja. – Vörösmarty Mihály, a költőfejedelem évi
civillistája 500 forint – ennyit kap az Akadémiától.
„Egy ingben találtuk, pezsgőt készítve... Elolvasta
szép versezetet az országházról. Közlé valami munkája
tervét... Nekem” – Kemény Zsigmondtól idézünk –
„igen tetszék a terv, s ösztönzőm kivitelére, de ő vála-
szolta: bizony tán elhagyom; mert fél évig kell rajta
dolgozzam, – s hogy fizetik! Majd annának érte 100 fo-
rintot. Azt se tudom, megegyem-é, megigyam-é? Po-
tomság!” – Negyvenhétben aszály s dögvész pusztít.
„Maga nagyapám is jól emlékezett erre az évre” – írja
Darvas József –, „szinte szám szerint tudta, hogy
mennyi jószágunk vészelt el, de az életrekelet szabad-
ságról” (ti. 48-ról) „csak későbbi keletű általánosság-
okat tudott mondani.” (Való igaz: ma már aligha kell bi-
zonygatni, hogy a pór nép, a tudatlan, nem sokat értett
az uraktól jött szabadságból, mely nemigen könnyített
terhein; de arra is van adat, hogy az 1831-i koleraláza-
dás idején tudatlan jobbágyok olvasták Széchenyi *Hi-
telét.*) – Január 4–16-a között Liszt Bukarestben hang-
versenyeznek. Elkísérte a vad gróf, Teleki Sándor is, aki

most, huszonöt éves korában már tekintélyes európai kalandormúlttal s olyan mágnásfaló cimborával dicsekedhetik, mint Petőfi; amin nem is csodálkozhatunk, hiszen olyan grófi nevelő pallérozta az elméjét, mint Táncsics.

Ez az aszályos év Arany egyik legtermékenyebb esztendeje. Kisebb költeményeinek mai kiadásai a Petőfihez írott verses válasszal kezdődnek. A lírikus csak később búvik – pontosabban: kényszerítetik – elő (az ötvenes évek közepétől: „hajlamom, irányom, munkaösztönöm” ellenére); figyelemre méltó az az egy-két balladapróbálkozás (*Varró leányok*, *Szóke Panni*), amelynek majd nagyszerű folytatása lesz.

Fontosabb az, hogy formáját voltaképpen most éli ki. A *Toldi* után – megvan már a ragyogó költői fegyverzet, s meg a nyilvános elismerés, ha úgy tetszik, dicsőség is – elkészül egy új harmatos verses mese: a *Rózsa és Ibolya* (Arany a Toldinál is jobban szerette); belefog a *Toldi estéjébe* (48 tavaszára be is fejezi), és még egy hosszabb lélegzetű – sőt, túl hosszú lélegzetű – költemény keletkezik ebben az évben: a *Murány ostroma*.

A dicsőséget említettem, vagy hogy az akkor divatos szóval és fogalommal éljek, a dicsvágyat, mely a romantika irodalomtörténet-írásában végső érv (ok, ürügy) volt, s egyedüli szentesített válasz a kérdésre, hogy mi készíti közlésre a költőt (s a művészt általában). Azt hiszem, a divatos magyarázat hatására maguk a költők is nagyobb fontosságot tulajdonítottak ennek az elrévült, anyagtalan dicsváagnak, mint amekkorát érdemel. (Vajda János!) – Persze, van is fontossága. Főleg húszéves korban. (Ma is.) Harmincban már nemigen. Ekkorra rájön az ember, hogy a csillogás viszonylagos – talmi csillagok rontják a valódiak fényét. A pelyhedző állú diákot – Aranyt – nyilván a dicsvágy vitte a színészpályára. A harmincéves férfi megélt egy-két csalódást; egyébként sem az a dicsvágyó fajta, iga-

zán és őszintén nem az. Kissé ezzel is kirí a korból – s öregségére majd sok mással is, amiről külön könyvet lehetne írni, Arany János tragédiája címűt. – Julien Green 1957-ben így vall az írásról: „Valami készlet rá, ami bizonyosan nem hírnév- és dicsvágy. Mindenáron meg kell nyilatkoznom, ez az egész.” – Ez *is*, toldhatjuk hozzá. Mindenesetre ez az alapvető. Green talán, ma és Franciaországban, megengedheti magának, hogy ennyivel intézze el a kérdést. (Tudom, ilyen oda-vetett naplójegyzettől ne kívánjunk teljességet, nem akarok méltánytalan lenni. Meg aztán az értő és értetlen közönség annyit firtatta, magyarázta, fordította színeről visszájára a dolgot, hogy csak hallatára is viszolyg az író.) – De Közép- és Kelet-Európa művészei sohasem engedhették meg maguknak ezt a fényűzést. Nagy művész volt Baudelaire, és nagy művész volt Dosztojevszkij, de amíg Baudelaire kedvére henteregetett a Pimodanban, Dosztojevszkij kötéllel a nyakában várta a szégyenletes komédia befejezését.

S épp erről van szó: a felelősségérzetről.

A huszadik század elején az izmusok mindegyike teljességigénnyel lépett föl. Ami már eleve ellentmondás, hiszen egy-egy részjelenség kidomborításán alapultak. – Nos, a teljességet nem érték, nem érhették el; annyi hasznuk volt – s van –, hogy gazdagították a formakincset. Természetesen a művelt – azaz gazdaságilag-társadalmilag fejlettebb – Nyugat vezetett ebben is. Élvezetes lehetett e játszadozás, nem mondom; a művészet: játék is; és embereink, legalább egy ideig, játszottak kedvükre. Míg föl nem nőttek és be nem jöttek a mi utcánkba. (Aragon, Éluard.) Vagy a másik utcába. (Mert érdemes elgondolkozni azon például, hogy mi lett a futurizmusból amott és emitt: Marinettinél a fasizmushoz, Majakovszkijnál a kommunizmus-hoz vezetett.) – Az embernek valósággal sírhatnékja támad, mikor ezt olvassa Gide-től: „Társadalmi kér-

dés!... Ha pályám elején kerül eléem ez a nagy botlató, soha semmi érdemlegeset nem írtam volna.”

De vegyük csak szemügyre a másik oldalt. Az izmusok virágzásának – vagy inkább burjánzásának – idején a nyugati kartársak literszám izzadtak, hogy meglegyen minden napnak az ő ficama. Más szóval: e korszakban az elsődlegesen formai ihletés uralkodott. (Szeretném, ha a – remélhetőleg nyájas – olvasó nem értené félre: nem általánosítok – az általánosítás kezdetben az értelem eszköze volt, lett aztán a butaságé –, megadom a kellő és igazán megérdemelt tiszteletet a kivételeknek.) – Nos, tudjuk például (Gellért Oszkár említi), hogy Tóth Árpád előbb a rímeket írta le, azután töltötte ki a sorokat. Azt is tudjuk Aranytól magától, hogy nem egy remekművét zenei (tehát ritmus)-ihletés sugallotta. Ebből az az első tanulság, hogy az alkotás módszerét, folyamatát szabványozni nem lehet, s a figyelmeztetés: hogy nem szabad. Ilyen kísérletek mindig szerencsétlenségre vezettek. – Másodszor: az avantgardisták jó része amiatt hajhászott formai újdonságokat, mert nem volt mit mondania; Aranyt, Tóth Árpádot – folytathatnók a sort – viszont azért izgatták a forma kérdései” azért kutatták holtig minden csínját-bínját, mert nagyon is megvolt a mondandójuk, csak a kellő külsőt kellett megtalálni, az egyedülit, az elérhetlent, a mindig újat, a megbonthatatlant, amelynek éppen a benne rejlő lehetőségek kölcsönöznek szilárdságot. Amely tehát a fejlődés záloga. De ez már – hogy igazságosak legyünk – tehetség kérdése is. A nagy költőnek nincs szüksége mindennapi egészségügyi sétára, hogy fölszedegesse a témákat az utcáról; a téma beröpül az ablakon, akár a tizedik emeletre. Ez pedig másrészt azt jelenti, hogy igazi költőnek nincs szüksége írószövetségi biztatásra, hogy „menjen ki az életbe”. Megy magától, ha szükségét érzi.

A dicsőség tehát nem cél, de eszköz mindenesetre. Nos, a negyvenhetes esztendő meghozta a dicsőséget Aranynak. Petőfi barátságát, ami egymagában is elég. – Ma már könnyű ezt mondanunk; a kortársak közül alig egy-kettő merte volna megkockáztatni. Annál inkább tiszteljük ezt az egy-két embert.

Eötvös József lehet, hogy túl óvatos – vagy éppen gyáva – politikus, de jó művész, műértő és őszinte ember volt; az egyetlen, aki Petőfi fönnemlített kötetéről maradéktalan elismeréssel vallott (az *Életképek*be írt bírálatából: „...kevés olyan költői mű” létezik, amelynek „több valódi élvezetet köszönök, mint éppen Petőfi dalainak”). – S hihetünk neki, ha a *Toldiról* azt mondja, hogy szívesen odaadna érte mindent, „amit életemben írtam és írni fogok”; s ha már itt tartunk hadd iktassam még ide rövid levelét 1854-ből: a *Toldi estéjének* megjelenése után írta: „Tisztelt barátom! Miután Kegyed TOLDI ESTÉJÉ-nek végszavában azon aggodalmát fejezi ki, hogy azok, kik e művet az első TOLDI-val összehasonlítják, itt azon gyermek (= egyszerű, népies) előadást stb. találni nem fogják, mely amabban elismertett, talán nem veszi rossz néven, ha ezen aggodalom ellenében óvással lépek fel, s részemről kinyilatkoztatom, hogy én semmiképpen ezek közé számíttatni nem akarok. Ha valaha művet láttam, mely minden követelésemnek megfelelt: TOLDI ESTÉJE az, s bármit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerint e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítá meg irodalmunkat” stb. – Nemcsak az önzetlen őszinteséget (mert önző is van!) kell nyugtáznunk mély megbecsüléssel, hanem Eötvös emberismerő művészetét is: jóleshettek e sorok az elfoglalt, fáradt, betegeskedő költőnek, aki önbizalom híján vergődött ezekben az esztendőkbén.

Érdemes volt, úgy hiszem, ennyi teret szentelnünk ennek a valóban nemes cselekedetnek, mert hát az iro-

dalomtörténet – no s az irodalmi élet – nemigen tobzódik hasonló példákban. –

A céh is befogadta az ifjú mestert. A lapok „kéziratot kérnek”, a kiadókkal alkudozni kell; jól fog az ilyesmiben járatos barát segítsége. „Mit kellett olvasnom a *Pesti Divatlapban!*... te kizárólagos dolgozótársá lettél. Szerencsétlen!” – feddi Petőfi, s hosszú és dühös levélben meséli el a Tízek összetűzését Vahot Imrével. Petőfi viszi a cenzorhoz Arany munkáit („Az öreg Resetával... csak én tudok beszélni” – be is adja neki, hogy az ilyen bugris nótárius dehogy tesz politikai célzásokat: mit tud ő ahhoz ott az isten háta mögött!); Petőfi tárgyal Emichhel. Petőfi veszi föl a pénzt (mennyit? – istenem! –: ne feledjük: alig egy-két évtizede a szerzők még a nyomdaköltséget is együtt postázták a kézirattal); Petőfi küldi el a tiszteletpéldányokat, sőt az arcképekre is neki van gondja; a szalontai jegyzőnek csak az a dolga, hogy alkosson, ha ideje van, no meg, hogy megeressen egy-egy levelet a *lelkem fattyamnak*.

Pénz sem árt a dicsőség mellett. Itt-ott az is csurran-csöppen.

Petőfi sem volt bohém, mint a híre; szabadúszó létére – képzelhetjük, mit jelentett ez százhusz évvel ezelőtt! – két családot tartott el; Arany meg éppen megnézett minden garast.

Az olvasót – mi tagadás – nyilván érdekli, miből élhetett egy költő a múlt század közepén. Riedl, szemérmesen, könyvének jegyzetanyagában ejt erről néhány szót, pedig – ő maga vallja – a vagyoni állapot, „mint kiki a gyakorlati életből tudja, nagyon fontos a szellemi fejlődésre is: a szegénység robotmunkára kényszerít, a vagyon függetlenít”. (A versírás sosem volt kifizetődő a beleadott munkához képest. Ma sem. Ezért ajánlja egy szellemes cikkében Dürrenmatt, hogy adják lírikusoknak a Nobel-díjat – a drámaírók úgysis ke-

resnek eleget.) – Tovább: „Arany szülei szegény földmívelők voltak. Mint fiatalember szerény hivatalának jövedelméből élt. Feleségének volt kis hozománya.” (Ügyvéd árvája volt Ercsey Julianna. „Ifjú voltál, ifjú voltam, Árva voltál, én szegény: Nem volt messze olyan össze- Illő pár a föld-tekén” – emlékezik a költő harmincadik házassági évfordulójukon.) – „Körültékintéssel és szorgalommal gyarapítja, amit megtakarított. 1849 megfosztja őt takarékosága gyümölcseinek jó részétől.” (A Kossuth-bankókat elkobozták Világos után.) – „Kis vagyona az ötvenes években lassacskán meg-megnő. Midőn meghal, kb. 105 000 forintra tehető vagyona. Magyar költőnél ez sok.” (Persze hogy; egy Byronnál például kevés.)

Riedl még megjegyzi, hogy „Arany túlzott aggodalommal néz minden veszedelmet, mely kis vagyonát fenyegeti”. – Paraszti óvatossággal.

Végső soron a „létminimuma” mindig megvolt. Nyárspolgári szemmel nézve, fiatalon nősült, huszonhárom éves korában (ugyanekkor lett szalontai aljegyző), egy év múlva született Juliska lánya, 44-ben pedig fia, László. 49 őszén egy hétig ő is bujdosik, de év végén már a szolgabíró írnoke. 51 őszétől tanít Nagykovácsán. (Közben még Geszten, a Tisza családnál volt házitanító: a valóban tehetségesnek ígérkező, fiatalon elhunyt Tisza Domokosnak adott leckéket; a familia többi föl- és lemenői elég szomorú szerepet játszottak a politikában: Tisza Lajos – Domokos apja – mint főispáni helytartó az 1845-i tisztújításon, s legutoljára Tisza István – ismeri mindenki, aki Adyt olvasott.) – Később, 1860-tól, Pesten a Kisfaludy Társaság igazgatója és szerkesztő. Igaz, mindkét állás inkább lélekölő, mint jövedelmező. 1865-től az Akadémia titkára, hivatali lakással (némi huzavona után: „A Tudománynak háza vagyon: Ennek örüljek hát ma nagyon? Kell gyalogolni a lelkem agyon Nyári melegben, téli fagyon”, két éven át, mert a „titkári lakásnak” épült lak-

részt az én megválasztásom *után* idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetvén szégyenítő választás”); 1870-től főtitkár.

Közben a *Hídatatás*nak és a bontakozó kapitalizmus hasonló idilljeinek majdani énekese maga is kipróbálja a tőkés pénzbefektetés módját: 1858 márciusában levelet kap Deák Ferencről: „Kedves barátom! Kovács Lajos” (bizonyára arról a Szatmár megyei Kovács Lajosról van szó, aki előbb Széchenyi titkárja, majd osztályfőnök volt Széchenyi minisztériumában, a közlekedésügyiben) „az Avas-Mojzes-falusi vasgyár részvényeiből négy darabot Ön gyermekeinek engedményezett” – a haza bölcse bölcsen gondját viselte az irodalmi Deák-párt tagjainak. (Most olvasom Dobossy László cikkét, melyben figyelmeztet, hogy Karlsbadban – Karlovy Vary – dr. phil. Karl Marx londoni magánzó három nyáron háromháznál lakott Arany szállásától. Csábító lehetőség a képzelet számára; sajnos azonban valószínűleg semmit vagy majdnem semmit sem tudtak egymásról.)

Gyermekeit kellő gonddal nevelte. László – akár csak Hübele Balázs – beutazta Nyugat-Európát, járt Angliában, megismerkedett a kor nyugati művészetének új áramlataival (s jó szemmel észrevette a rokonságot köztük és az *Őszikék* modern lírája közt); s bár az irodalmat az anyatejjel szívta magába, és hároméves korában Petőfivel hancúrozott, a jogot azért elvégezte. – (Azt hiszem, a magyar irodalom felét jogászberek írták. Különbösen Arany indulásának idején jogászok és literátorok célja ugyanaz volt, s például Kölcsey jogi remekléseivel az irodalom, irodalmi remekléseivel a jogtudomány nyert. Országgyűlési beszédeivel tudniillik.)

Ha jól nézem, kétfőnyi hadsereget sikerült toboroznia Petőfinek az irodalmi csatára. Arany Jánost és Petőfi Sándort. (Jókaival összerúgta a patkót 1848 augusztus-

tusában a Laborfalvy Rózával kötött házasság miatt, s mint szerkesztőtársak is összekülönböztek. Jókai útja ettől kezdve a békepárt felé vezet.)

Aranynak Petőfihez írt válaszverse így végződik:

*Most, mintha üstökös csapna szűk lakomba,
Égetés világít lelkemben leveled.
Oh, mondd meg nevemmel, ha felkeres Tompa,
Mily igen szeretlek TÉGED s őt is veled.*

De az „isten-krisztus-ugyese szép triumviratus”-ból nem lett semmi.

Hatvany Lajos pompás könyvében (*Így élt Petőfi*; egyetlen gyöngéje: a szerző nem tudja megbocsátani Petőfi kortársainak – talán az egy Arany kivételével –, hogy nem voltak Petőfik, vagy hogy nem voltak Hatvany Lajosok, akik kellően megértették és imádták volna a lángelmét) találóan *kihagyós ihletű költőnek* titulálja Tompát. Találóan s kissé kegyetlenül, mert Tompának rovásán van az is, hogy elégette Petőfi leveleit; hogyne kapna ideggörcsöt szegény Petőfi-kutató.

Tompa félárva gyermek volt; anyját nem ismerhette, apja, a kétes hírű – nem is nagyon tudni, micsoda: műkedvelő cipész? ponyvai árus? – alig törődött vele. Nem csoda, hogy a kora gyermekségétől fogva elszenvedett megaláztatások után („...a te jó barátod” – írja később Aranynak, szegénydiák, inas-diák korára emlékezve – valaha a kályhalyukban tanulgatta meg leckéit”) egy életre sebzett lelkű maradt. S az sem, hogy Petőfivel – aki nem állhatta, ha nála kisebbek ellentmondanak neki – összeakasztotta a tengelyt. Arannyal nem; Arannyal nem lehetett összeveszni. Szívszorogva olvassuk levelezésüket: Tompa, ez az idegbeteg (többek közt talán üldözési mániás; de meg kell adni: üldözték is eleget) ember egy enyhe humoros célzásra is fölfortyant. Rettenetesen megszenvedett mindennél. – Hatvany fölrója neki, hogy „a forradalmat és

szabadságharcot úgy élte át, hogy azoknak a versköte-
teiben nem maradt nyoma”. Már ez sem egészen igaz,
és Világos utáni költői és emberi helytállása, gerinces-
sége el nem vitatható.

Arany, megható igyekezettel, azon van, hogy mégis-
mégis összetartsa valahogy a triumvirátust. Veszett fej-
sze nyele. S hát még ilyen kicsi, háziszóttos irodalmi
életben: ha Petőfi elkurjantja magát a Pilvaxban, el-
hallszik a bejei paplakig (Tompa tiszteleteshez). Tom-
pa felhördül, ez meg Szalontáig hallható. Szalontán a
béke embere rosszul fog dolgának: Petőfihez továbbít-
ja a bejei hördülést, mire lánnglelkű barátja rövidesen
letorkolja: „Öcsém Jankó! Megvallom, nagyon kár volt
azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét le-
másold s azt nekem elküldd. Ha azt gondolod, hogy én
a pletykákban gyönyörködöm, titánilag csalatkozol.”
... „Tompát pedig *héjjába* mentegeted, mert ha én ma-
gam ki nem tudom őt menteni, bizony senki más nem
lesz rá képes.”

A szalontai dolgozószoba: egy kamrácska, „melynek
hossza öt, széle pedig két lépés” – legalábbis így lépte
ki Petőfi.

1847. július 4-én Petőfi és Tompa kirándul Murány
várához.

A Kisfaludy Társaság ez évi pályázata Murány ostrom-
mát megéneklő elbeszélő költeményre szól.

A híres – vagy hírhedt – ostrom 1644-ben történt.
Gyöngyösi István csak később lett „jó öreg Gyöngyö-
si”, ekkor még tizenöt éves; *Murányi Vénuszának* első
kiadása 1664-ben (Zrínyi halálának éve) jelenik meg, s
az életükben halhatatlanított hősök leróják az adót a
dalnoknak: Wesselényi a kancellárjává teszi.

A Társaság 1846-i pályázatán, mint tudjuk, remek-
mű bukkant föl: a *Toldi*. 47-ben a kiírásra hárman is
megverselik az ostromot, s nem akárkik. Arany, Petőfi,
Tompa. És nem pályázik egyik sem.

Maga az ostrom nem volt éppen hőskölteménybe illő. Egy főrangú úr s egy főrangú hölgy politikai házasságot köt: a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad. Rejtély, hogy a Társaság milyen okból választotta ezt a tárgyat. Gyöngyösi *Vénusza* példátlan sikert aratott, új s új kiadásokban jelent meg, tíz-húsz évenként, a 17–18. században; nemzedékek nőttek föl kotyogó négyes rímlein, s nyilván még a 19. század első felében is élt és hatott; s talán valamelyik törzsökös társasági tag érezte szívügyének, hogy még egyszer megverseltesse az elcsépelet és megújult (vagyis a romantikus ízlés szerint meghamisított) históriát. S hogy valóban élt és hatott –: legékezebb bizonyítéka, hogy hárman is ráharaptak, s nem akárhik.

Wesselényi Ferenc, a Habsburg-párti generális ostrom alá veszi a kurucok fellegvárát, melyet a szépséges katonaaasszony, Széchy Mária tart. Murány bevehetetlennek bizonyul, Mária már kevésbé. (Petőfi – s ez nem érdektelen – csak Szécsinek írja, mert a forradalmat a helyesírásra, jelesül az ősi-úri *y* eltörlésére is kiterjeszti már ekkor, s majd 48. március 15-e után Jókai-val együtt szerkesztett lapjában hivatalosan is bejelenti az újítást. Még Kossuthot is *le-Kosút-ozza*.) – Arany hosszú és unalmas politikai szónoklatokat ad hőseinek szájába; végül sem egymást, sem az olvasót nem tudja meggyőzni igazáról egyik fél sem. – Az ország egyik fele osztrák, másik fele török iga alatt nyög. A keresztény Habsburg-király – ez idő szerint III. Ferdinánd, majd I. Lipót – pogány módon bevasalja az adókat, de uralmát szellemi elnyomással is súlyosbítja. (Szellemi elnyomáson vallási elnyomást kell értenünk ebben a korban, amidőn vallási eszmék hordoznak társadalmi tartalmat, s a vallási küzdelmek társadalmiakat álcáznak. Az éledező ellenreformáció ideje ez.) – A török ugyancsak bevasalja pogányul az adót, de mert pogány, tehát pogányoknak tartja azokat, akik őt pogányoknak tartják –: nem szól bele vallási – szellemi – dolgaikba.

Erdélyben, amely a töröknek adófizetője, a protestantizmus uralkodik. A protestantizmusnak meg – mint hivatalos vallásnak! – a reformáció addigi másfél századában bőven volt ideje megcsontosodnia s megtagadnia mindazt, aminek indult. (A nyugati, világi, tehát polgári fejlődésért küzdő Apáczaira, a presbiteriánusra – ez az irány a világiakat juttatta szóhoz az egyházi vezetésben – így förmed rá II. Rákóczi György 1655. szeptember 24-én Gyulafehérváron: „De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a ... presbiteriumot, amíg én élek, ide bé nem hozza ked. Mást ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki mást tanít, a Marosba vettetem, vagy a toronyból hányatom le!”)

Nos hát: az ország egyik fele osztrák segítséggel akarja kiűzni a törököt, a másik meg török segítséggel az osztrákot. Ekkor a királypárt van fölül, maga Zrínyi is ide számítható, ámbar a király nem számítható a Zrínyi-párthoz. Zrínyi hirtelen halála előtt három hónappal köttetik meg a vasvári béke, s a királypárt azonmód kiábrándul a királypártiságból. Hősünknek, Wesselényinek az összeesküvése után a fiatal Thököly Imre áll a bujdosó kurucok élére (1678), s nemsokára a szultán hadaival harcol a német ellen (a tragikum az, hogy sem ő, sem az erdélyiek nem veszik észre a török erejének végzetes hanyatlását) –, hogy legvégül II. Rákóczi Ferenc vegye át a zászlót: török támogatástól függetlenül immár, s a francia segítség hiú reményében.

Ez a történeti háttér. A költemények meséje viszont a romantika minden kellékével ékeskedik. Itt látható az álruhás lovag – Ferenc gróf küldönc képében jelenik meg Mária előtt, s elhatározza, hogy „meglátni és megszeretni egy pillanat műve”. Ezt bizonyítandó, nála van az előre megírt szerelmes levél is. Gyönyörködhetünk aztán viharos éjben, van kötélhágcsó, kelepce, vérpad és bakó és könnyfacsaró nagyjelenet (amelynek, sajnos, semmi köze a történeti igazsághoz: Riedl figyelmeztet, hogy későbbi koholmány; de a korszel-

lem hatása alól még a legnagyobbak sem vonhatják ki magukat: mindhárman föltálalják); – igen: a jelenet során az amazon kemény szíve meglágyul, kételyeit sutba vágja (mert az előre gyártott szerelmes levél neki is szemet szúrt volt), s a hős karjába omlik, urára és parancsolójára bízván a politikai és katonai ügyeket, igazolásául a mottónak, melyet Arany a költemény elé biggyesztett: „Ó hölgy! az *Isten gyönyörűl* Teremte tégedet!” (Vörösmarty).

Ugyanez az alapeszméje Petőfi Szécsi Máriájának. Csodálkozhatunk az egyenlőség bajnokán, hogy ily sommásan ítélik a nőkérdésben. Az egyenjogúsági mozgalom ugyan csak a század utolsó évtizedeiben kap lábra, s akkor is előbb Angliában (Shaw hú képét adja), de a kérdés már fölvetődött, mégpedig oly közel, hogy költőinknek tudniuk kellett róla. (Karacs Teréz a kortársuk volt.)

Azért bolhárom a Murány-ügyet, mert a triumvirátus csödjének talán a Széchy Mária körüli vita volt végső oka. Arany epikus dühvel veti magát a tárgyra. Amint befejezte a történetet, egy szó hozzáfűznivalója sincs (s epikustól nem is vennők jó néven, ha volna) –: ez volt, ennyi volt. A költemény nyelvezetében célkitűzésének második szakaszát igyekszik valóra váltani: azt, hogy ne csak *népiesen*, hanem egyetemesebben szóljon: azaz úgy kell fölfogni a közérthetőséget, hogy a költő ne alacsonyodjék le egyszerűsített – azaz hamis – nyelvi-gondolati síkra, hanem maga magasságába emelje az alsó szintet. S ez nagyon szép és ma is meg szívlelendő törekvés, de – a *Murány ostromának* esetében – még akkor sem érte meg a fáradságot, ha netán célját érintette volna.

Petőfi műve a legjobb. Először is, mert legrövidebb. Másodsor, mert a lírikus szemével néz: nem részletez, nem bonyolódik kétes kimenetelű politikai szóharcokba – egy-egy lírai akkorddal cselezi ki a „rázós” részeket. Nem is tehet másként, ha már egyszer belefogott

egy főúri álszerelem megéneklésébe, ő, aki óvja Aranyt, hogy királyt ne vegyen hőséül, még Mátyást se, mert egyik kutya, a másik eb; ő, aki lehordja Aranyt: ne ajánlja költeményét Wesselényi Miklósnak – inkább Wesselényi inasának. – S végül: Petőfi, aki egy érzékeny strófával zárja poémáját (amely strófán, bocsánat a szentségtörésért, de érződik, hogy csak úgy mellékesen rázta ki a kisujjából) – nos: sokkal közvetlenebbnek bizonyul (s pedig költői magatartásában éppen közvetlensége a forradalmian új) *Úti leveleiben*, a murányi kirándulás leírásában, megjegyezvén, hogy „csak itt volt csend, halálcsend... kivévn, hogy Tompa Mihály hortyogott. Hrr, hrr...” – Amiért Tompa, mondanunk sem kell, fölhúzta az orrát.

A bomladozó triumvirátus vezére ismét csak bocsánatos elfogultságról tesz tanúságot, midőn így lelken-dezik Aranynak szóló levelében a *Murány ostromáról*: mindhárman (ti. ő, Júlia és Jókai) „elragadtatódtunk általa”. Tompa művéről meg ajkbiggyesztve: nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Igazat kell adnunk neki, egy kis főnntartással: mert – mai szemmel tekintve – Tompa alapeszméje a legegészségesebb (ugyanakkor az ő poémája a leggyöngébb). Tompának ugyanis megfordult a fejében, hogy komolyan vegye Mária katonai buzgalmát; nem hitte eleve, hogy alkalmatlan rá.

Nos, ezen rágódtak költőink. De Arany minden békéltető buzgalma csődöt mondott: Petőfi nem volt kapható, Tompa betegeskedett, és Európában a forradalom szelei süvöltöttek már.

S e kavargásban a *Murány ostroma* észrevétlen maradt, olyannyira, hogy „Emich, ma, midőn ezt írom sem számolt meg, sem egy fillért nem adott. Ezt pro memoria. 1848. jan. 2.”

1848. március 15-e szerdai napra esett.

Egy éve halt meg József nádor: az ő huszárezredé-

nek kiugrott főhadnagya, Görgey Artúr egy bécsi szálló áporodott szobájában gyöngéledő Mari tántiját ápolgatja e nagy napon. (Később megvádolják a történészek, hogy híres felvidéki hadjáratának indítéka a Mari tanti előtt való dicsekvés.) – Görgey most harmincéves. Nemrégén nősült. Anyagi gondokkal küzd. Agrokémiai módszereket akar bevezetni Mari tanti birtokán, de szemébe nevetnek. Fényes pálya vár reá, maga sem sejti, milyen fényes. Rövid másfél év alatt honvédtábornok, hadügyminiszter, majd teljhatalmú diktátor lesz – 1849. augusztus 11-én, este kilenc órától. Egy napra. Ez a világtörténelemben a legrövidebb diktatúra – maga a volt diktátor 98 éves korában halt meg, 1916-ban. Katonai pompával temették. – 48 szeptemberében Csepelen agyonlöveti a hazaáruló Zichy Ödön grófot. 1849. augusztus 12-én, diktatúrájának első és utolsó napján három hadtesttel leteszi a fegyvert Világosnál Rüdiger orosz tábornok előtt. Görgeyt a fővezér, Paszkevics varsói herceg hadiszállására, Nagyváradra viszik. A hirtelen haragú kis öregúr, Európa rendőrfőkapitánya ráförmed: hogyne dühöngene, hiszen Görgey heteken át (július 12-től augusztus 9-ig) úgy szaladt előre, Komáromtól Aradig, hogy serege egy karcolás nélkül megúszta volna, ha egyik tábornoka oktalanul csetepatéba nem keveredik az oroszokkal Debrecen alatt. No de a herceg haragja gyorsan elpárolgott, s nemes ellenfelét többször is kisegítette apróbb-nagyobb kölcsönökkel. (Ezt még a legelfogultabb Görgey-életrajzírók sem tagadják, s azt sem, hogy saját szakállára levelezgetett az oroszokkal a fegyverletétel előtt.)

De térjünk csak vissza ama szerdai napra.

Kora reggel, Pesten. A márciusi ifjak már sűrögnek. Sükei Károly az első, aki az utcán kiragasztja a kézírásos *Tizenkét pontot*; kirojtosodott nadrágban, hóna alá csapott kalappal, enyhén dadogva magyarázza a szabadságot a kerekedő tömegnek (vásár napja volt). –

Vasvári Pál az egyetemi ifjúságot tüzezi; tehetséges szónoknak mondják a kortársak, népszerű is. 1849. július 6-án esik el Erdélyben, egy szabadcsapat vezéréként, őrnagyi rangban. – Jókai a *Tizenkét pontot* olvassa föl e napon több ízben; Petőfi *Nemzeti dala* és a *Tizenkét pont* a szabad sajtó elsőként terméke, a cenzúrának 274 esztendő s fennállása után. – Jókai forradalmi szereplése nagyjában véget is ér. – Oroszhegyi Józsa (Szabó József) ugyancsak a nap hősei között sűrög, mint Vajda János megjegyzi, elmaradhatatlanul; ő is őrnagyságig viszi; 1856-ban szabadulván, Törökországba menekül, katonarvosként működik. – Nyáry Albert s Bulyovszky Gyula is Pilvax-törzstag, s most az eseményeknek tevékeny részese; Nyáry a bukás után külföldön keres menedéket, s csak a kiegyezéskor tér haza; Bulyovszky fürgé tollú újságíró még huszonöt éven át. A Tízek legöregebbje Obernyik Károly (harmincnégy esztendő s; legfiatalabb a húszéves Nyáry), legjobb irodalmi alkotása: két sántikáló hexameter a Tízek nevével: „Bérczy Obernyikkal, Degrével, Pálffy, Petőfi, / Liszniai Jókával és Pákhkal, Tompa, Kerényi.” (A műfajt Arany fejleszti tovább 1856-ban, a nagykörösi tanári kar disztichonos névsorával: „Lengyel, Arany, Kiss, Nagy, Weiss, Pajzán, Mentovich, Ádám / Varga, Szilágyi, Szabó, Szarka, Losonczy, Deák.”) Seregnyi rossz drámája közül leghíresebb az utolsó, a *Brankovics György* című, melyben a kor nagy színésze, Egressy Gábor bebizonyította – nem először, és csak az ő számára utoljára –, hogy csapnivaló darabban is lehet kitűnően játszani. A *Brankovicsban* halt színészhalált, nyílt színen. – Bérczy Károly jóval később mint *az Anyegin* első fordítója szerez jó csengésű nevet. Ács Károly román és szerb versek tolmácsolója. – Degré Alajos eléggé hiteles emlékirataiban számol be öreg korában negyvennyolcra; Pákh Albert, Petőfi jó embere, Kaján Ábel álneven kedvelt humorista (tőle idéztük Debrecen leírását). – Liszniai Kálmán a modorosság rabja mind élet-

ben, mind irodalomban, s a Bach-korszak Petőfi-epigonjainak hírhedett vezére. – Pálffy Albert a forradalom újságját szerkesztendi; a század végén Mikszáth nyilatkozik hízelgően regényíró művészetéről – hogy miért, azt ma már nehéz volna kitalálni.

Forradalomban történik meg valóságosan is, ami egyébként csak a színpadon szokott: órák alatt bontakoznak, fejlődnek ki jellemeik.

A mai tudományos terminológia szerint polgári demokratikus – Széchenyi tudománytalan, de jellemző szavával – paraplé-revolúció volt a negyvennyolcadiki. Esernyős forradalom (esett az eső március 15-én), cilindres forradalom, vértelen forradalom.

S hogy milyen is lehetett valójában? – Nincs talán a történelemnek még egy fordulata, amelyről oly ellentmondó és hamis képet kapnánk, mint a kortársak zömének emlékirataiból. Egyik oka ennek, hogy az emlékezések a 67-es kiegyezés után íródtak. Ritka ember volt, aki a hivatalos hozsannázás, politikai-irodalompolitikai nyomás ellenére szembe tudott és mert nézni fiatalkori önmagával. Közéjük tartozott Vajda János, aki az *Egy honvéd naplójával* nagy segítséget adott az igazságkereső irodalomtörténetnek; s Madarász József, a negyvennyolcas „flamingó” (így hívták a szélsőbalikat piros tollas fővegükről), aki, valami tehetetlenségi törvény hatására, még századunk elején is a képviselőházban próbált beleszólni – hasztalanul – az ország kormányzásába, konok anakronizmusként, negyvennyolcas elveihez híven. (Az agg harcos 1915-ben halt meg százegy éves korában.)

Nem mindenki színezte át emlékeit hiúságból vagy érdekből: akadtak, akik a romantika nevű betegségben egyszerűen fittyet hánytak a való világnak, a képzelt világ kedvéért. Jókai például. (Azt hiszem, Mikszáth azért írta meg kiténő Jókai-életrajzát, hogy végre leszámoljon fiatalkori halványával és, ahogy erejéből

tellett, a romantikával. Legalábbis ez érezhető, már könyvének első lapján, ahol oly kirívóan romantikaelenes módszerrel elmélkedik a Jókai családfáról, hogy óhatatlanul gyanússá válik, s erősebb szálakkal kötődik a romantikához, mint sejtené vagy akarná.)

Az akadémikus-reakciós korszak, a tehetségtelenek paradicsoma a Nyugat indulásáig tartott. Adyék forradalma nemcsak irodalmi, hanem irodalomtörténeti is. Nekik kellett fölfedezniük Petőfi, Arany igazi arcát, s nekik kellett megtenniük az első lépéseket is 1848 és 1867 valóságának földerítésében. A parasztság s a munkásság zöme vajmi kevés buzgalommal viseltetett 48 ügye iránt: Táncsicsnak vásáron, ingyen kellett osztogatnia a *Munkások Újságát*, s a parasztnak szánt lap, a *Nép Barátja*, melynek egyik – névleges – szerkesztője Arany volt, kormánytámogatással tartotta fenn magát, így esett, hogy Petőfit is kibuktathatták a képviselőválasztáson, de ki Aranyt is. Az ő kudarca nem vert föl olyan nagy port, ma sem sokan tudnak róla; halljuk hát őt magát:

„...a szalontai választókerületnek... Toperczer Ödön, ismeretes név, akasztatott a nyakába” (ti. főülről, hivatalosan). „...Én ekkor már úgy álltam, hogy elválasztásomról senki sem kételkedett. Mihelyt a nép... választási jogát megértette, minden rábeszélés, utasítás nélkül, maga fejétől engem jelelt ki, s ez szájról szájra menvén, oly erős közvélemény lett Szalontán mellett, minő aránylag Kossuth mellett sem volt az országban.” (Rossz nyelvek mondják, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök saját vagyonából 200 000 forintot áldozott Kossuth megválasztására.) „... Szóval én a korteskedést az isteni gondviselésre és a jó lelkiismeretre bíztam, de biz ezek, látom, igen rossz kortesek mai világban. A környéken nagyot vetett latba a főispáni ajánlás, a jegyzők szégyenltek, hogy csak *magok szőrű* ember legyen követ... valami Hrabovszky nevű kiszolgált pecsovics is idevetődött, s felkeresvén az ár-

nyékok és büdös zugok embereit, néhány nemest, a pecsovics hajlamúakból, tőlem el- s maga részére hódított, figyelmeztetvén a csapásra, mi nemesi privilégiumukon esnék, ha engem, *paraszt* embert választának követül... Mindazonáltal alig látta meg a szalontai nép... a zászlóval, tömegben valahára beérkezett vidékieket... azonnal haragra lobbanva teljes erővel mind egy szálíg mellém nyilatkozott... a küldöttség... törvény hiányában az ábécét vette zsinórmértékül, s így a falusiak, kiknek faluja szerencsés volt A–R névkezdetű betűvel bírni, elsőkül bocsáttattak szavazásra. Szalontára... csak délután 1 órakor került sor, de minthogy asztalterítésre is éppen akkor került, az utóbbi elsővé tétetett... A tömeg eloszlott, de legnagyobb része többé vissza sem ment, elegendő áldozatnak tartván a fél napot, melyet a legnagyobb munka időn hasztalanul el kellett töltenie.”

Ez idő tájban vetette papírra Jókai – a valóság észrevételének egyik ritka pillanatában –, hogy „mi magunk hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van. Pedig nincs... A földművelő nagy tömeg előtt ismeretlen volt a szó: haza. Még most is az... Értünk fegyvert nem fog, szavainkban nem bízunk, terveinkben nem segít.”

E szomorú kijelentésből le kell vonnunk a borús hangulat okozta kizárólagosságot, hiszen ha hitelt adunk e végletes fogalmazásnak, mire véljük a szabadságharc katonai sikereit? Kossuth szavára mégiscsak hadsereg támadt „a semmiből”; ami nem nagy szó, mert tündöklő beszédekét kivágni: adottság kérdése, a fennköltén érzelmes hang föllekesíti a tömeget; a nehezebbje akkor következik, amikor a szónoki varázslat szétfoszott. A máról holnapra fölkelt sereget élelmezni kell, fegyvert adni a kezébe, lőszerrel ellátni – amit szónoklatokkal aligha lehet. De Kossuthtól ez utóbbira is tellett.

Mi is történt hát ebben a felemás, esernyős forradalomban?

Civilekből tábornokok lesznek, s jobbak, mint a hivatásosak. Mint például Perczel Mór, akinek gyermekségében Vörösmarty volt a házitanítója. Ellenpélda Dembinszky, a lengyel import-tábornok, akinek tehetetlensége vagy tehetségtelensége ellen föllázadt az alárendelt tisztikar. S ez a tisztikar sem volt forradalmi, de a nyilvánvaló katonai baklövések láttán nem hunyhatott szemet. – Sírni való mozzanata e forradalomnak, hogy Batthyány Lajos, az első magyar felelős miniszteriumnak (melyet Petőfi, fölocsúdván a márciusi kábulatból, annyira sem becsült, hogy a kutyáját rábízza – ami annál súlyosabban esik latba, mivel nem is volt kutyája) a feje május 17-én tízezres nemzetőrség toborzását rendeli el – a hadügyminiszter: Mészáros Lázár (élemedett korára is csak ezredességig vitte az osztrák armádiában) helyett. S Mészárosnak még sejtelve sincs hadügyminiszteri kinevezéséről – olasz földön tartózkodik, Radecký apó vezénylete alatt.

A Tízek nem ijedtek meg a puszkaporszagtól. Ezt a hivatásos tisztekre sem mondhatjuk; – nekik csak elvi kételyeik voltak. S rettegték a holnaptól. Mint a törvény tisztelői – és védői is, ha kell –, keresték a törvényes alapot a forradalomban, mely – természete szerint – éppen a törvényes alapot rúgja föl. Tisztjeink tucattal szöktek meg a rebellisektől a trónfosztás után –: királyukhoz kötötte őket az eskü. A gyöngelméjű Ferdinándhoz tudniillik. S mert az uralkodót is kötötte szava, nosza ki kellett cserélni az akkor tizennyolc éves Ferenc Józseffel, akit semmilyen adott szó, álbecsület nem gátolt. Ezt ékesen be is bizonyítja.

Forradalomban nemcsak a jellemek, hanem a jellemtelenek is sürgősen kifejlődnek. A legsötétebb alakok lázitanak véres szájjal, hogy majd a bukás után újra alapállásba kerüljenek. (Bach belügyminiszter is ilyen

dicső pályát futott be.) – Zerffy Gusztáv, a *Honderú* kiérdemesült tollnoka, a Tízek ádáz ellensége, ukmukfukk fölfedezi magában a haladás apostolát. Még arra is jogot érez, hogy megcsipkedje a márciusi ifjakat: ha szájuk jár, miért nem állnak be a hadseregbe.

Pedig beálltak, biztatás nélkül.

Arany is fölcsapott nemzetőrnek. „Tenni kevés – de halni volt esély.” – Arad piacán hasalnak, farkasszemet néznek a várral. Aztán hazamennek.

A nemzetőrség, ez a legendás alakulat, magán viselte a forradalom ellentmondásainak minden jegyét. Tisztjei persze nagyrészt nemesekből vagy éppen főurakból verbuválódtak. A *Komáromi Lapok*, a körülzárt vár forradalmi újságja teszi szóvá 1849. július 20-án: „A »Brüner Courir« egyik számában azt írja: hogy míg Eszterházy Pál a rebellisek pártján Komárom várában egy hadtestet vezényel, addig atya Tatai palotájában gazdag ajándékokkal ösztönzi az osztrák katonákat Komárom ostromára. Hm! Hm!” (Pál gróf 1854-ben tért vissza a száműzetésből. Császári kegyelemmel.)

A köznemes Furkó Tamás, Arany költeményében, a nemzetőrségben „Legottan századosnak emelteié magát, Mely rangra főfő érdem volt egy posztókabát”.

S a közkatonák? – Táncsics lapjában így panaszkozik egy nemzetőr-levelező: „...ha tiszteink általában lelkes emberek volnának, ... szívünk igaz kívánsága szerint csatába mehettünk volna”. – Községének nemzetőr hadnagyáról (az uradalom ispánja!) ezt mondja: „Ha kérdezné kend, milyen ember, azt mondanám, hogy ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes... még most is azt hiszi, hogy amit ő mond, az mind szentírás, Kossuthot s kormányzóinkat gyalázza, azokat pedig, kik az ily beszédet szeretik, dicséri... Mi... köznemzetőrök, ha kell, halni is minden órában kedves hazánkért, s csak legyen vezetőnk, készen vagyunk.”